

İmam-ı Muhammed Gazali

İslam âlimlerinin en büyüklerindedir. İsmi Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ahmed'dir. Künyesi Ebu Hâmid, lakabı Huccet-ül-İslam ve Zeyneddin'dir. Gazali nisbesiyle meşhurdur. Müctehiddi. İctihadı, Şafii mezhebine uygun oldu.

İran'ın Tus şehrinin Gazal kasabasında 1058 (h.450) yılında doğdu. Babası fakir ve salih bir zattı. Âlimlerin sohbetlerinden hiç ayrılmazdı. Elinden geldiği kadar, onlara yardım ve iyilik eder ve hizmetlerinde bulunurdu. Âlimlerin nasihatini dinleyince ağlar ve Allahü teâlâdan kendisine âlim olacak bir evlat vermesini yalvararak isterdi. Babası yün eğirip, Tus şehrinde bir dükkanda satardı. Vefatının yaklaştığını anlayınca, oğlu Muhammed Gazali'yi ve diğer oğlu Ahmed'i hayır sahibi ve zamanın salihlerinden bir arkadaşına, bir miktar mal vererek vasiyet etti ve ona dedi ki:

"Ben kendim, âlim bir kimse olamadım. Bu yolla kemale gelemedim. Maksadım, benim kaçırdığım kemal mertebelerinin, bu oğullarımda hasıl olması için yardım etmenizdir. Bıraktığım bütün para ve erzakı, onların tahsiline sarf edersin!"

Arkadaşı vasiyeti aynen yerine getirdi. Babasının bıraktığı para ve mal bitinceye kadar, onların yetişme ve olgunlaşmaları için çalıştı. Sonra onlara; "Babanızın, sizin için bıraktığı parayı tahsil ve terbiyenize harcadım. Ben fakirim param yoktur. Size yardım edemeyeceğim. Sizin için en iyi çareyi, diğer ilim talebeleri gibi medreseye devam etmenizde görüyorum" dedi. Bunun üzerine iki kardeş medreseye gittiler ve yüksek âlimlerden olmak saadetine kavuştular.

İmam-ı Gazali, çocukluğunda fıkihtan bir miktarını kendi memleketinde okudu. Sonra Cürcan'a gitti. İmam Ebu Nasr İsmaili'den bir müddet ders aldı. Sonra Tus'a döndü. Cürcan'dan Tus'a dönerken başından geçen bir hadiseyi şöyle anlatır:

"Bir grup yol kesici karşımıza çıktı. Yanımda olan her şeyimi alıp gittiler. Arkalarından gidip kendilerine yalvardım. Ne olur işinize yaramayan ders notlarımı bana verin. Reisleri; "Onlar nedir? Nasıl şeylerdir?" diye sorunca; "Onları öğrenmek için memleketimi terk ettim, gurbetlere gittim. Filan yerdeki birkaç tomar kağıtlardır" dedim. Eşkıyaların reisi güldü; "Sen o şeyi bildiğini nasıl iddia ediyorsun, biz onları senden alınca ilimsiz kalıyorsun" dedi ve onları bana geri verdi. Sonra düşündüm, Allahü teâlâ, yol kesiciyi beni ikaz için o şekilde söyletti, dedim. Tus'a gelince üç yıl bütün gayretimle çalışarak, Cürcan'da tuttuğum notların hepsini ezberledim. O hâle gelmiştim ki, yol kesici önüme çıksa, hepsini alsın, bana zararı dokunmazdı."

Memleketinde geçirdiği bu üç seneden sonra, tahsiline devam etmek için o zamanın büyük bir ilim ve kültür merkezi olan Nişabur'a gitti. Zamanın büyük âlimlerinden olan İmam-ül-Harameyn Ebu'l-Meâli el-Cüveyni'nin talebesi oldu. Üstün zekasını ve çalışkanlığını gören hocası ona yakın alaka gösterdi. Burada usul-i hadis, usul-i fıkıh, kelam, mantık, hukuk ve münazara ilimlerini öğrendi. Ebu Hâmid er-Rezekani, Ebu'l- Hüseyin el-Mervezi, Ebu Nasr el-İsmaili, Ebu Sehl el-Mervezi, Ebu Yusuf en-Nessâc gibi devrin büyük âlimleri belli başlı hocalarıdır.

Nişabur'da tahsilini tamamlayınca, büyük bir ilim ve edebiyat hâmisi olan Selçuklu veziri üstün devlet adamı Nizamülmülk'ün daveti üzerine Bağdat'a gitti. Nizamülmülk'ün topladığı ilim meclisinde bulunan zamanın âlimleri, imam-ı Gazali hazretlerinin ilminin derinliğine ve meseleleri izah etmekteki üstün kabiliyetine hayran kaldıklarını itiraf ettiler. O zaman ortaya çıkan sapık fırkaların mensupları, onun yüksek ilmi ve en zor, en ince mevzuları en açık bir şekilde anlatması, hitabet ve izah etme kabiliyetinin yüksekliği, zekasının parlaklığı karşısında perişan oluyorlar ve tutunamıyorlardı.

Bu sırada otuz dört yaşında bulunan imam-ı Gazali hazretlerinin İslamiyet'e yaptığı büyük hizmetleri gören Selçuklu veziri Nizamülmülk, şimdiki tabirle, onu Nizamiye Üniversitesi rektörlüğüne tayin etti. Bu üniversitenin başına geçen imam-ı Gazali hazretleri, üç yüz seçkin talebeye lüzumlu olan bütün ilimleri öğretti. Yetiştirdiği talebelerin had ve hesabı yoktu. Ebu Mansur Muhammed, Muhammed bin Esad et-Tusi, Ebu'l-Hasan el-Belensi, Ebu Abdullah Cümert el-Hüseyni talebelerinin meşhurlarındandır. Bir taraftan da kıymetli kitaplar yazan imam-ı Gazali hazretleri, ilim ehli, devlet adamları ve halk tarafından büyük bir muhabbet ve hürmet gördü. Şöhreti gün geçtikçe arttı. Nizamiye Üniversitesinde bulunduğu yıllarda, Kitabü'l-Basit fil-Füru, Kitab-ül-Vesit, El-Veciz, Meahiz-ül-Hilâf adlı kitaplarını yazdı.

Ayrıca İsmailiyye adındaki sapık fırkanın görüşlerini çürütmek için Kitabu Fedâihil-Bâtınıyye ve Fedâil-il-Müstehzariyye adlı eserini yazdı. Yine bu sırada Rumcayı öğrenerek felsefecilerin sapıklığını ortaya koymak için eski Yunan ve Latin filozoflarının kitaplarının aslı üstünde üç sene titizlikle incelemeler yaptı. Bu incelemeleri esnasında ve neticesinde felsefecilerin maksatlarını açıklayan Mekâsid-ül Felâsife kitabı ile felsefecilerin görüşlerini reddeden Tehâfüt-ül-Felâsife kitabını yazdı. Avrupalı filozoflar, o sırada dünyanın tepsi gibi düz olduğunu iddia ederek, ilimlerini ve felsefelerini böyle yanlış bilgiler üstüne kurarken, imam-ı Gazali hazretleri dünyanın yuvarlak olduğunu, karaciğerde kanın zehir ve mikroplardan temizlenip tazelendiğini, safra ve lenfle zararlı madde eriyiklerinin burada kandan ayrıldığını bu işte dalağın, böbreklerin ve safra kesesinin rollerini, kanın madde miktarlarındaki oranın değişmesi ile sıhhatin bozulacağını, bugünkü fizyoloji kitaplarında yazdığı gibi, delillerle ispat etti. Ayrıca diğer fen ilimlerinde de Avrupalıların bilmedikleri doğru bilgilere kitaplarında yazıp yer verdi.

İmam-ı Gazali hazretleri, felsefecilerle ilgili bu çalışmalarını El-Munkuzu Aniddalâl kitabında şöyle anlatmaktadır:

“İşte şimdi filozofların ilimlerinin hikayesini dinle: Onları birkaç sınıf, ilimlerini de birkaç kısım hâlinde gördüm. Onlara, çokluklarına ve eskileri ile yenileri arasında doğruya yakınlık ve uzaklık farkına rağmen, küfür ve ilhâd damgasını vurmak lazımdır. Filozoflar fırkalarının çokluğuna ve çeşitliliğine rağmen, Dehriyyun, Tabiiyyun ve İlahiyyun olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Dehriyyun sınıfı eski filozoflardan bir zümredir. Yaraticının varlığını inkâr ederler, bunlar zındıktır. Tabiiyyun; bunlar da ahiretin mevcudiyetini kabul etmediler. Cenneti Cehennem, kıyameti ve hesabı inkâr ettiler. Bunlar da zındıktır. Üçüncü sınıf olan İlahiyyun, daha sonra gelen filozoflardır. Bunlar ilk iki sınıfı red etmişlerse de kendilerini bid'at ve küfürden kurtaramamışlardır.” Üçüncü kısımdan olan bu filozoflar, kendilerinden önce gelenlerin yanlışlarını

açık seçik göstermek ve bir yaratıcının olduğunu söylemekle beraber Peygamberlere inanmadıkları için küfürde kalmışlardır. Çünkü küfürden kurtulmak için Peygamberlere ve onların bildirdiklerine inanmak da şarttır.

İmam-ı Gazali hazretlerinin felsefecilerin görüşlerini çürütmek ve itikadlarına, felsefe karıştıran sapık fırkalara cevap vermek için yaptığı bu çalışmasını işiten bir takım kimseler, onu felsefeci zannetmişlerdir. Bunun sebebi, felsefe ile tefekkür arasındaki mühim farkı bilmemek olabilir. Felsefeciler akli rehber edinmişlerdir. Mütefekkirler ise akli kullanmakla beraber, akla da rehber olarak Peygamberleri ve onların bildirdiği imanı almışlardır. Göz için ışık ne ise, akıl için iman odur. Işık olmayınca göz göremediği gibi iman olmayınca akıl da doğru yolda yürüyemez. İmam-ı Gazali hazretleri, filozof değil müctehiddir. Zaten İslamiyet'te felsefe ve filozof olmaz. İslam âlimi olur. İslam dininde felsefenin üstünde İslam ilimleri, filozofun üstünde de İslam âlimleri vardır.

İmam-ı Gazali hazretleri, bu çalışmalarından sonra, yerine kardeşi Ahmed Gazali'yi vekil bırakarak Nizamiye Üniversitesindeki görevine ara verdi ve Bağdat'tan ayrıldı. Çeşitli ilmi çalışmalar ve seyahatler yaptı. Şam'da kaldığı iki yıl içinde en kıymetli eseri **İhyâu-Ulumiddin**'i yazdı. Daha sonra Kudüs'e gitti. Burada Bâtını denilen sapık fırkaya karşı Mufassıl'ul-Hilâf, Cevâb-ul-Mesâil ve Allahü teâlânın Esmâ-i Hüsnâ denilen isimlerini anlatan El- Maksad ül-Esmâ adlı eserini yazdı. Kudüs'te bir müddet kaldıktan sonra hacca gitti. Haccını müteakiben Bağdat'a döndü. Nizamiye Üniversitesinde, Şam'da yazdığı İhyâ'sını kalabalık bir talebe kitlesine ders olarak okuttu. Bu seferki tedris hayatı uzun sürmedi. Doğduğu yer olan Tus'a gitti. Burada yine Bâtınilere karşı Ed-Dercülmerkum kitabı ile El-Kıstâs-ul-Müstakim, Faysal-ut-Tefrika, Kimyâ-ı Seâdet, Nasihât ül-Müluk ve Et- Tibr-ul-Mesbuk adlı kıymetli eserlerini yazdı. On sene kadar süren bu hizmetlerinden sonra Selçuklu veziri Fahr-ül-Mülk'ün ricası üzerine bir müddet daha Nizamiye Üniversitesinde ders verdi. Tasavvufu anlatan Mişkât-ül-Envâr adlı eserini de bu sırada yazdı.

İmam-ı Gazali hazretlerinin tasavvufta mürşidi, Silsile-i aliyenin büyüklerinden olan Ebu Ali Farmedi hazretleridir. Onun huzurunda kemale geldi. Zahir ilimlerinde eşsiz âlim olduğu gibi, tasavvuf ilimlerinde (evliyalık ilimlerinde) de mürşid (yol gösterici) oldu. Her iki ilimde, Peygamberimizin vârisi oldu. Kısa bir müddet daha Nizamiye Üniversitesinde ders verdikten sonra doğduğu yer olan Tus'a döndü. Elli beş sene gibi kısa bir ömür süren imam-ı Gazali hazretleri, ömrünün son yıllarını Tus'ta geçirdi. Burada evinin yakınına bir medrese ve bir de tekke yaptırdı. Günleri insanları irşâd etmekle geçti. Elli yaşını aştığı bu sıralarda El-Munkızu Aniddalâl, fıkıhın kaynaklarına (Usul-i fıkha) dâir El-Mustesfâ ve selef-i salihine (Ehli Sünnet itikadına) tâbi olmayı anlatan İlcâmü'l-Avâm an İlm-il-Kelam adlı eserlerini yazdı.

İmam-ı Gazali hazretlerinin yaşadığı devirde İslam âleminde siyasi ve fikri bakımdan büyük bir kargaşalık hüküm sürüyordu. Bağdat'ta Abbasi halifelerinin hakimiyeti zayıflamaya yüz tutmuştu. Bunun yanında Büyük Selçuklu Devletinin sınırları genişliyor ve nüfuzu artıyordu. İmam-ı Gazali hazretleri, bu devletin büyük hükümdarları Tuğrul Beyin, Alparslan'ın ve Melik Şahın devirlerini yaşadı. Melik Şahın kıymetli veziri Nizamülmülk, hem savaş meydanlarında zaferler kazanıyor, hem de o zamanın parlak ilim ocakları olan

İslam üniversitelerini açıyordu. İmam-ı Gazali hazretleri 23 yaşındayken doğuda Hasan Sabbah ve adamları, sapık yollardan olan İsmailiyye fırkasını yaymaya çalışıyorlardı. Mısır'da Şii Fatimi Hanedanı çökmeye başlamış, Avrupa'da ise Endülüs İslam Devleti gerilemeye yüz tutmuştu. Mukaddes toprakları Müslümanlardan almak için ilk Haçlı seferleri de imam-ı Gazali hazretleri zamanında başlamıştı. Bunlardan birincisi olan Haçlı seferine katılan Haçlılar, Anadolu Selçuklu Hükümdarı Birinci Kılıç Arslan'ın üstün gayret ve kahramanlıklarına rağmen 600 binden 40-50 bine düşmek pahasına da olsa, Anadolu'yu geçmiş, Torosları aşmış, Antakya'yı ve bir yıl sonra da Kudüs'ü ele geçirmişlerdi (1096).

İslam âlemindeki bu siyasi karışıklıkların yanında bir de fikir ve düşünce ayrılıkları vardı. Bütün bunlar; Müslümanların birliğini doğrudan doğruya askeri kuvvetle ve ilim yoluyla yıkamayan iç ve dış düşmanların, halk arasında bozuk ve sapık fikirleri yayabilmeleri için çok uygun bir zemin teşkil ediyordu. Müslümanlar arasında itikad birliği sarsılmış, düşünce ve fikirlerde ayrılıklar meydana gelmişti. Bir taraftan eski Yunan felsefesini anlatan kitapları okuyarak yazılanları İslam inançlarına karıştıranlar, diğer taraftan Kur'an-ı kerimin âyetlerinin manasını değiştirerek ve kendi bozuk düşüncelerini katarak açıklamaya kalkışan Bâtıniler ve Mutezile ile diğer fırkalar İslam itikadını bozmaya çalışıyorlardı. Bunlara karşı Ehl-i sünnetin müdafaasını üslenmiş olan İslam âlimlerinin başında akli ve nakli ilimlerde zamanın en büyük âlimi, müctehid ve asrın müceddidi olan imam-ı Gazali hazretleri geliyordu.

O, bir taraftan kıymetli talebeler yetiştirdi, bir taraftan da sapık fırkaların bozuk inançlarını çürütmek ve Müslümanların bunlara aldanmamaları için okuyacakları kıymetli kitaplar yazdı. Üç yüz binden fazla hadis-i şerifi ravileriyle ezbere bilen ve Hücetül-İslam adıyla meşhur olan imam-ı Gazali hazretleri, İslamın yirmi temel ilmi ile bunların yardımcıları olan müsbet ilimlerde de söz sahibiydi. Hadis ve Usul-i Hadis ilimlerinde ilim deryası olan bu büyük âlimin kitaplarında mevdu hadis var diyerek, imam-ı Gazali hazretlerinde eksiklik aramak, ilmin hakikatini, İslam âliminin derecesini bilmemektir. Zamanında yaşayan ve sonra gelen âlimler onun kitaplarını senet kabul etmişler ve neticede imam-ı Gazali hazretlerinin kitaplarını ancak mezhepleri kabul etmeyenlerin, dinde reform yapmak için uğraşanların beğenmediklerini bildirmişlerdir.

İmam-ı Gazali hazretleri 1111 (h.505) yılının Cemâzilevvel ayınının 14. Pazartesi günü büyük kısmını zikir ve tâat ve Kur'an-ı kerim okumakla geçirdiği gecenin sabah namazı vaktinde abdest tazeleyip namazını kıldı, sonra yanındakilerden kefen istedi. Kefeni öpüp yüzüne sürdü, başına koydu: "Ey benim Rabbim, Mâlikim! Emrin başım gözüm üzere olsun" dedi. Odasına girdi. İçeride, her zamankinden çok kaldı. Dışarı çıkmadı. Bunun üzerine oradakilerden üç kişi içeri girince, imam-ı Gazali hazretlerinin kefenini giyip, yüzünü kibleye dönüp, ruhunu teslim ettiğini gördüler. Başu ucunda şu beytler yazılıydı:

Beni ölü gören ve ağlayan dostlarıma,
Şöyle söyle, üzülen o din kardeşlerime:
"Sanmayınız ki, sakın ben ölmüşüm gerçekten,

Vallahi siz de kaçın buna ölüm demekten.”

.....

Ben bir serçeyim ve bu beden benim kafesim.
Ben uçtum o kafesten, rehin kaldı bedenim.

.....

Bana rahmet okuyun, rahmet olunasiniz.
Biz gittik. Biliniz ki, sırada siz varsınız.

Son sözüm olsun, “Aleyküm selam” dostlar.
Allah selamet versin, diyecek başka ne var?

İmam-ı Gazali hazretleri, kendisini mezarın içine Şeyh Ebu Bekr en-Nessâc koysun, diye vasiyet etmişti. Şeyh bu vasiyeti yerine getirip mezardan çıktığında hâli değişmiş, yüzü kül gibi olmuş görüldü. Oradakiler “Size ne oldu?.. Niçin böyle sarardınız, soldunuz efendim?..” dediler. Cevap vermedi. İsrar ettiler, gene cevap vermedi. Yemin vererek tekrar ısrarla sorulunca, mecbur kalarak şunları anlattı:

“İmamın nâşını mezara koyduğum zaman, Kible tarafından nurlu bir sağ elin çıktığını gördüm. Hafiften bir ses bana şöyle seslendi. «Muhammed Gazali'nin elini, Seyyidü'l Mürselin Muhammed Mustafa sallallahü aleyhi ve sellemine eline koy» Ben denileni yaptım. İşte mezardan çıktığımda benzimin sararmış, solmuş olmasının sebebi budur. Allah ona rahmet eylesin.”

İmam-ı Gazali hazretleri asrının müceddidi olup, din bilgilerinden unutulmuş olanlarını meydana çıkarmış, açıklamış ve herkese öğretmişti.

İmam-ı Gazali hazretleri, zamanındaki devlet adamlarının ikram ve iltifatlarına kavuşmuştu. Onlara zaman zaman nasihat ederek ve mektup yazarak hakkı tavsiye etmiş, Müslümanların huzur ve refahı için dua etmiştir.

Bunlardan Selçuklu Sultanı Sencer'e nasihat için aşağıdaki mektubu yazmıştır:

“Allahü teâlâ İslam beldesinde muvaffak eylesin, nasibdâr kılsın. Ahirette ona, yanında yeryüzü padişahlığının hiç kalacağı mülk-i azim ve ahiret sultanlığı ihsan etsin. Dünya padişahlığı, nihayet bütün dünyaya hakim olmaktan ibarettir. İnsanın ömrü ise, en çok yüz sene kadardır.

Cenab-ı Hakkın, ahirette bir insana ihsan edeceği şeylerin yanında, bütün yeryüzü, bir kerpiç gibi kalır. Yeryüzünün bütün beldeleri, vilayetleri, o kerpicing tozu toprağı gibidir. Kerpicing ve tozunun toprağının ne kıymeti olur? Ebedi sultanlık ve saadet yanında, yüz senelik ömrün ne kıymeti vardır ki, insan onunla sevinip mağrur olsun? Yükseklikleri ara, Allahü teâlânın vereceği padişahlıktan başkasına aldanma.

Bu ebedi padişahlığa (saadete) kavuşmak, herkes için güç bir şey ise de, senin için kolaydır. Çünkü Resulullah sallallahü aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bir gün adalet ile hükmetmek, altmış senelik ibadetten efdaldir.” Madem ki Allahü teâlâ sana, başkalarının altmış senede kazanacağı şeyi bir günde kazanma sebebinin ihsan etmiştir, bundan daha iyi fırsat olamaz! Zamanımızda ise iş o hâle gelmiştir ki, değil bir gün, bir saat adaletle iş

yapmak, altmış yıl ibadetten efdal olacak dereceye varmıştır.

Dünyanın kıymetsizliği, açık ve ortadadır. Büyükler buyurdular ki: «Dünya kırılmaz altın bir testi, ahiret de kırılan toprak bir testi olsa, akıllı kimse, geçici olan ve yok olacak olan altın testiyi bırakır, ebedi olan toprak testiyi alır. Kaldı ki dünya, geçici ve kırılacak toprak bir testi gibidir.» Ahiret ise hiç kırılmayan ebediyen bâki kalacak olan altın testi gibidir. Öyleyse, buna rağmen dünyaya sarılan kimseye nasıl akıllı denilebilir? Bu misali iyi düşününüz ve daima göz önünde tutunuz...”

İmam-ı Gazali hazretlerinin buyurduğu güzel sözlerden bazıları:

Allahü teâlânın verdiği nimeti, Onun sevdiği yerde harcamak şükür; sevmediği yerde kullanmak ise küfran-ı nimettir (nimeti inkâr etmektir).

Belaya şükretmek lazımdır. Çünkü küfür ve günahlardan başka bela yoktur ki, içinde senin bilmediğin bir iyilik olmasın! Allahü teâlâ, senin iyiliğini senden iyi bilir.

Bir sözü söyleyeceğin zaman düşün! Eğer o sözü söylemediğin zaman mesul olacaksan söyle. Yoksa sus!

Sabır insana mahsustur. Hayvanlarda sabır yoktur. Meleklerin ise sabra ihtiyacı yoktur.

Allahü teâlânın, her yaptığımızı her düşündüğümüzü bildiğini unutmamalıyız. İnsanlar birbirinin dışını görür. Allahü teâlâ ise, hem dışını, hem içini görür. Bunu bilen bir kimsenin işleri ve düşünceleri edepli olur.

Aklı olan kimse nefesine demelidir ki: Benim sermayem, yalnız ömrümdür. Başka bir şeyim yoktur. Bu sermaye, o kadar kıymetlidir ki, her çıkan nefes hiçbir şeyle tekrar ele geçmez ve nefesler sayılıdır, azalmaktadır. O halde bu günü elden kaçırmamak bunu saadete kavuşmak için kullanmamaktan daha büyük ziyan olur mu? Yarın ölecekmiş gibi bütün âzâlarını haramdan koru.

Ey nefsim, sonra tevbe ederim ve iyi şeyler yaparım, diyorsan, ölüm daha önce gelebilir, pişman olup kalırsın. Yarın tevbe etmeyi bugün tevbe etmekten kolay sanıyorsan, aldaniyorsun.

Eserleri:

İmam-ı Gazali hazretleri, ömrü boyunca gece gündüz devamlı yazmış büyük bir İslam âlimidir. O kadar çok kitap yazdı ki, ömrüne bölününce, bir güne on sekiz sayfa düşmektedir. Eserlerinin sayısının 1000'e ulaştığı, Mevduât-ul-Ulum kitabında bildirilmektedir. Bunlardan 400'ünün isimleri Şeyh Ebu İshak Şirâzi'nin Hazâin kitabında yazılıdır.

Eserleri üstünde Avrupalılar geniş ve uzun süren incelemeler yapmışlardır. Bunlardan P. Bouyges adlı müsteşrik Essaie de Chronologie des Oeuvres de al-Ghazâli adlı eserinde İmam-ı Gazali'nin 404 kitabının ismini vermiştir. Meşhur müsteşrik Brockelmann da Geschichte Der Arabischen Litteratur adlı eserinde, eserlerinden 75 tanesinin listesini vermiştir. 1959'da dört Alman

ordinaryüs profesörü, imam-ı Gazali hazretlerinin kitaplarını okuyarak, İslam dinine aşık olmuşlar ve hazret-i İmam'ın kitaplarını Almancaya çevirerek sonunda Müslüman olmuşlardır.

İmam-ı Gazali hazretlerinin vefatından sonra İslam dünyasının maruz kaldığı Moğol felaketi esnasında yakıp yıkılan binlerce kütüphane içinde Gazali hazretlerinin sayısız eseri de yok edilmiştir. Bu sebepten bugüne kadar eserlerinin tam bir listesi ve tasnifi yapılamamış, ilim dünyası bu husustaki eksikliğini tamamlayamamıştır.

Eserlerinden bazıları şunlardır:

**İhyâu-Ulumiddin,
Kimyâ-ı Seâdet,
Cevahir-ül-Kur'ân,
Kavâid-ül-Akâid,
Kitab-ül-İktisâd fil İtikad,
İlcâm-ül-Avâm an İlm il-Kelam,
Mizân-ül-Amel,
Dürret-ül-Fahire,
Eyyüh-el-Veled,
Kıstâs ül-Müstekim,
Tehâfet-ül-Felâsife,
Mekâsıd-ül-Felâsife,
El-Munkızu Aniddalâl,
El-Fetâvâ, Hülâsât-üt-Tasnif fit-Tesavvuf.**

(İlcâm-ül-Avâm, Eyyüh-el-Veled, El-Munkızu Aniddalâl, Durret-ül-Fahire ve Kimyâ-ı Seâdet kitapları Hakikat Kitabevi tarafından bastırılmıştır.)

İmam-ı Gazali hazretlerinin en kıymetli eseri İhyâ'sıdır. Osmanlı âlimlerinden Saffet Efendi Tasavvufun Zaferi isimli eserinde, İmam-ı Gazali'nin İhyâu Ulumiddin kitabı öyle kıymetli bir eserdir ki, Kur'an-ı kerimin ve Peygamber efendimizin hadislerinin manalarını Müslümanlara anlatmak ve Allahü teâlânın kullarına, doğru yolu göstermek, huzur ve saadete kavuşturan İslam ahlakını öğretmek için, din âlimleri olarak elimizde bundan başka hiçbir kitap bulunmasaydı, yalnız bu kitap kifayet ederdi.

Seyyid Abdülhakim Arvasi hazretleri de, "İmam-ı Gazali'nin İhyâ kitabı, bütün âlimlerce doğru ve yüksektir. Bir gayrimüslim, severek yapraklarını çevirirse, Müslüman olmakla şereflenir" buyuruyor.

Hazret-i Musa ile konuşması

Peygamber efendimiz Miracda iken Musa aleyhisselam ile görüşür. Hazret-i Musa, "Ümmetimin âlimleri İsrail oğullarına gelen peygamberler gibidir" buyuruyorsunuz. Bir âlim nasıl olur da peygamber gibi olur diyor. Peygamber efendimiz, bir âlim çağırır.

Musa aleyhisselam gelen âlime sorar:

- Senin adın ne?
- Muhammed bin Muhammed bin Muhammed Gazali.

Hazret-i Musa sorar:

- Ben sana adın ne dedim, sen tâ dedelerinin adını bile söyledin? Böyle söylemek uygun mu? Sadece sorulana cevap vermek gerekmez miydi?
- Efendim Allahü teâlâ, (Ya Musa elindeki ne?) diye sorduğunda siz, Asa deyip bırakmadınız. (Bu elimdekini yere vurunca su çıkar, bununla düşmanların oyunlarını bozarım, gerektiğinde bu ejderha olur, sihirbazların sihirlereini yok ederim, yürürken dayanırım. Bu Asanın bana çok faydaları vardır) demiştiniz. Öyle değil mi?
- Evet öyle demiştim.
- Maksudunuz Allahü teâlâ ile daha fazla konuşmak değil miydi?
- Evet.
- Ben de sizin gibi ulülazm büyük bir peygamberi bulmuşken konuşmayı uzatmak için dedelerimin de ismini söyledim.

Hazret-i Musa, Peygamber efendimiz aleyhisselama der ki:

- Şimdi anlaşıldı, gerçekten de senin ümmetinin âlimleri Beni İsrailin peygamberleri gibi imiş. (Ruhulbeyan c.2, s. 568)